

VEILEDER

– IDENTIFISERING AV MULIGE OFRE FOR MENNESKEHANDEL

- Hva er et offer for menneskehandel?
- Hvor melder du din bekymring?
- Hvem kan informere, bistå og beskytte?

OM DENNE VEILEDERENS TILBLIVELSE

Regjeringens Handlingsplan mot Menneskehandel – Stopp menneskehandelen (2006-2009) inneholder 37 tiltak, hvorav to angår utvikling av verktøy for identifisering av ofre for menneskehandel:

TILTAK 6: Videreføre arbeidet med å utarbeide verktøy for identifisering av ofre for menneskehandel.

Indikatorlister for identifisering av ofre for menneskehandel skal danne grunnlag for utarbeidelse av egne fagspesifikke indikatorlister til hjelp for ulike fagaktører for å identifisere ofre for menneskehandel. Justisdepartementets arbeid med å utarbeide indikatorlister skal videreføres, og det vil bli laget til dels spesifikke indikasjoner for å identifisere ofre som er under 18 år.

TILTAK 14: Utarbeide verktøy for identifisering av barn.

Offentlige etater, institusjoner og organisasjoner kan komme i kontakt med barn som er ofre for menneskehandel. Det skal utarbeides en egen indikatorliste som skal hjelpe det offentlige og frivillige tjenesteapparatet med å identifisere spesielt barn som er ofre for menneskehandel jf. tiltak 6.

Justisdepartementet har et hovedansvar for iverksetting av ovennevnte tiltak, og utviklingsarbeidet ble igangsatt i 2006 ved at en arbeidsgruppe under ledelse av Justisdepartementet og Krisesentersekretariatet utarbeidet et utkast til veileder for identifisering. Utkastet ble forelagt den interdepartementale arbeidsgruppe mot menneskehandel. I juni 2007 fikk KOM prosjektet i oppgave av Justisdepartementet å vurdere og videreutvikle det foreliggende utkastet.

KOM er en forkortelse for Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel, som er et prosjekt for landsdekkende koordinering av arbeidet med bistand og beskyttelse til ofre for menneskehandel, administrert av Politidirektoratet. Jmfør handlingsplanens tiltak 29. KOM administreres av en prosjektleder og en prosjektmedarbeider ansatt i Politidirektoratet, seksjon organisert kriminalitet. Prosjektets styringsgruppe består av politidirektør Ingelin Killengreen og seniorrådgiver Jan Austad i Justisdepartementet. KOM prosjektet er organisert i to grupper.

Den første er en prosjektgruppe bestående av representanter fra alle ansvarlige direktorater og etater (politi, påtale, UDI, IMDI, AVDir, Helsedirektoratet, Bufdir og Bufetat).

Prosjektgruppen har et mandat som er godkjent av ledelsen i representantenes etater/direktorater. Den andre gruppen er en referansegruppe bestående av representanter fra prosjekter og uavhengige organisasjoner (ROSA prosjektet, PRO senteret, Nadheim Kirkens Bymisjon, NOAS, IOM Oslo, Redd Barna, Røde Kors, LO, REFORM, PION, Likestillings- og diskrimineringsombudet, Norwegian Christian Council, Grünerløkka sosialsenter og Adora prosjektet). Referansegruppen har en oppgavebeskrivelse som blant annet omtaler medlemmenes ansvar for å bidra til utvikling av verktøy.

Denne veilederen har blitt til ved innspill fra og diskusjoner mellom representanter i Prosjektgruppe og Referansegruppe KOM. Det er innhentet kunnskap og eksempler fra eksisterende nasjonal og internasjonal forskning, internasjonale verktøy for identifisering, og utkastet fra Krisesentersekretariatet. Veilederen og de tre tilhørende indikatorlistene er således et tverretattlig produkt under KOM prosjektets ansvar. Det er prosjektleder som har koordinert innspillene og foretatt den endelige redigering. Det er KOM prosjektet ved prosjektleder og styringsgruppe som er ansvarlig for den endelige utgave av disse verktøyene, ikke den enkelte etat eller organisasjon som har bidratt i utviklingen.

INNHold

1. MÅLGRUPPE FOR DENNE VEILEDEREN	4
2. DEFINISJONER	5
3. FORMÅLET MED Å IDENTIFISERE OFRE FOR MENNESKEHANDEL	7
4. DET NORSKE SYSTEMET FOR IDENTIFISERING OG VERIFISERING	8
5. GENERELLE INDIKATORER FOR OFRE FOR MENNESKEHANDEL	10
6. HVORDAN IDENTIFISERE OFRE FOR MENNESKEHANDEL	12
7. HVOR SKAL/KAN DU HENVISE FOR VIDERE ASSISTANSE?	15

I. MÅLGRUPPE FOR DENNE VEILEDEREN

Målgruppe for denne veilederen er personer som gjennom sitt arbeid eller frivillige engasjement kommer i kontakt med mennesker som de blir bekymret for at kan være i en situasjon der de utnyttes av andre for vinning eller andre fordeler. Veilederen er et generelt hjelpemiddel til en første identifisering av mulige ofre for menneskehandel.

Veilederen inneholder informasjon om definisjoner, lister over generelle indikatorer, råd om hvordan man kan samtale om temaet, og oversikt over hvilke instanser og prosjekter man skal henvise personer til for at de kan få den nødvendige bistand og beskyttelse. Forskjellige instanser og organisasjoner vil ha behov for mer fagspesifikke verktøy tilpasset den enkelte yrkesgruppes særskilte ansvar i arbeidet mot menneskehandel. Denne veilederen er ment som et minste felles multiplum uavhengig av yrke eller fagtilhørighet.

Veilederen skal benyttes som supplement til indikatorlister utarbeidet av KOM prosjektet: Indikatorer for ofre som utnyttes i prostitusjon, indikatorer for ofre som utnyttes i tvangsarbeid, og indikatorer for barn som er ofre for menneskehandel. Indikatorlistene bør ikke benyttes uten at man har lest denne veilederen. Indikatorlistene og denne veilederen kan bestilles via e-post til KOM.pod@politiet.no

2. DEFINISJONER

Gjerningen menneskehandel er definert i FNs Palermoprotokoll, som i Norge er nedfelt ved Straffelovens § 224:

Den som ved vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd utnytter en person til:

- a) prostitusjon eller andre seksuelle formål,
- b) tvangsarbeid eller tvangstjenester, herunder tigging,
- c) krigstjeneste i fremmed land eller
- d) fjerning av vedkommendes organer,

eller som forleder en person til å la seg bruke til slike formål, straffes for menneskehandel med fengsel inntil 5 år.

På samme måte straffes den som

- a) legger forholdene til rette for slik utnyttelse eller forledelse som nevnt i første ledd ved å anskaffe, transportere eller motta personen,
- b) på annen måte medvirker til utnyttelsen eller forledelsen, eller
- c) gir betaling eller annen fordel for å få samtykke til utnyttelsen fra en person som har myndighet over den fornærmede, eller som mottar slik betaling eller annen fordel.

Den som begår en handling som nevnt i første eller annet ledd mot en person som er **under 18 år, straffes uavhengig av om vold, trusler, misbruk av sårbar situasjon eller annen utilbørlig atferd er anvendt**. Villfarelse om alder utelukker ikke straffeskyld, med mindre ingen uaktsomhet foreligger i så måte.

Grov menneskehandel straffes med fengsel inntil 10 år. Ved avgjørelsen av om overtredelsen er grov, skal det særlig legges vekt på om den som ble utsatt for handlingen, var under 18 år, om det ble brukt grov vold eller tvang eller om handlingen ga betydelig utbytte. Villfarelse om alder er uten betydning, med mindre ingen uaktsomhet foreligger i så måte.

Ofre for menneskehandel defineres i Europarådets konvensjon av 3. mai 2005, som ble ratifisert av Norge i februar 2008:

Artikkel 4: I denne konvensjonen

- a) menes med "menneskehandel": rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av personer, ved hjelp av trusler om eller bruk av vold eller annen form for

tvang, av bortføring, av bedrageri, av forledelse, av misbruk av myndighet eller av sårbar stilling eller ved å gi eller motta betaling eller fordeler for å oppnå samtykke fra en person som har kontroll over en annen person med sikte på utnytting. Utnytting skal som et minimum omfatte utnytting av andres prostitusjon eller andre former for seksuell utnytting, tvangsarbeid eller tvangstjenester, slaveri eller slavelignende praksis, trelldom eller fjerning av organer.

- b) skal samtykke fra et offer for "menneskehandel" til den tilsiktede utnyttelsen nevnt i bokstav (a) i denne artikkel være uten betydning der noen av midlene nevnt i bokstav (a) er brukt,
- c) skal rekruttering, transport, overføring, husing eller mottak av et barn med sikte på utnytting anses som "menneskehandel" selv om ingen av midlene nevnt i bokstav (a) i denne artikkel er brukt,
- d) menes med "barn": enhver person under 18 år,
- e) menes med "offer": enhver fysisk person som er utsatt for menneskehandel som fastsatt i denne artikkel.

Det er viktig å merke seg at begrepet offer for menneskehandel kan omfatte alle mennesker, uavhengig av kjønn, alder, nasjonalitet, etnisitet eller annen gruppetilhørighet. Videre er det påpekt at et samtykke til den tilsiktede utnytting skal være uten betydning så sant personen er under 18 år, eller dersom personen har samtykket som et resultat av trusler, vold, tvang, bedrageri, forledelse, misbruk av myndighet eller misbruk av sårbar stilling.

Hvordan skille mellom menneskehandel og menneskesmugling?

Ofte blir menneskesmugling forvekslet med menneskehandel. Menneskehandel innebærer ofte et element av menneskesmugling, men all menneskesmugling er ikke menneskehandel. Ved menneskehandel innenfor et lands grenser eller menneskehandel med lovlige grensepasseringer, vil man ikke ha et element av menneskesmugling.

Begge er kriminelle forhold, men de kan skilles ved at de har ulike formål. Menneskesmugling har som mål å forflytte en person ulovlig over en grense, og er et brudd mot en stats suverenitet. Menneskehandel har som mål å utnytte en person for vinning eller andre fordeler, og er et brudd mot personens frihet og integritet. Menneskesmugling kan gli over i menneskehandel. Et eksempel på dette er når en person

som har inngått en avtale om å bli smuglet inn til Norge og, som til tross for at han/hun har betalt den avtalte sum, fortsetter å stå i et tjeneste- eller gjeldsforhold til smugleren eller hans kontakter etter ankomst til landet.

Myter og misforståelser om menneskehandel:

Det eksisterer en rekke myter og misforståelser om menneskehandel som det er viktig å styre unna, heriblant:

- Det er kun kvinner og barn som kan være ofre for menneskehandel
- Menneskehandel dreier seg kun om kvinner som utnyttes i prostitusjon
- Når en person samtykket til utnyttelsen er hun/han ikke å regne som et offer for menneskehandel
- Personen visste hva som skulle skje med ham/henne, så da skal han/hun ikke regnes som et offer
- Personen benyttet ikke muligheter til å rømme, så derfor er ikke han/hun under tvang
- Norske borgere kan ikke være offer for menneskehandel
- Kryssing av landegrenser er et obligatorisk kriterium for at noe skal defineres som menneskehandel
- Menneskehandel er et nødvendig onde ved særskilte kulturer; og kan derfor aksepteres
- Det kan ikke være menneskehandel når bakmann og offer er i slekt eller er gift/samboere/kjærester
- En person er ikke et offer for menneskehandel når han/hun sier at han/hun har det bedre nå enn tidligere i livet
- En person er ikke et offer for menneskehandel når han/hun avslår tilbud om hjelp
- En person er ikke et offer for menneskehandel når han/hun finner glede i hverdagen

3. FORMÅLET MED Å IDENTIFISERE OFRE FOR MENNESKEHANDEL

“Handel med mennesker innebærer et brudd på menneskerettighetene og en krenkelse av menneskets verdighet og integritet”.¹ Identifisering av mulige ofre for menneskehandel er en forutsetning for å kunne yte nødvendig bistand og beskyttelse til ofrene. Identifisering er også en forutsetning for at politi og påtalemyndighet skal kunne etterforske og straffeforfølge menneskehandlerne.

Europarådkonvensjonen sier dette om identifisering av ofre:

Artikkel 10: Identifikasjon av ofre

1. Hver part skal sørge for at kompetent myndighet har personell som har trening i og er kvalifisert for arbeidet med å forebygge og bekjempe menneskehandel, identifisere og bistå ofre, herunder barn, og skal påse at de ulike myndigheter samarbeider både med hverandre og med aktuelle støtteorganisasjoner, slik at ofrene kan identifiseres ved en prosedyre som tar tilbørlig hensyn til den spesielle situasjonen som kvinner og barn som er ofre for menneskehandel befinner seg i, og, der det er aktuelt, gis oppholdstillatelse på vilkår som er fastsatt i artikkel 14. i denne konvensjonen.
2. Hver part skal vedta de lover eller treffe andre tiltak som er nødvendige for å identifisere ofre, der det er hensiktsmessig i samarbeid med andre parter og aktuelle støtteorganisasjoner. Hver part skal påse at dersom kompetent myndighet har rimelig grunn til å tro at en person har vært offer for menneskehandel, skal personen ikke måtte forlate partens territorium før kompetent myndighet har gjennomført identifikasjonsprosedyren for å fastslå om vedkommende har vært offer for en straffbar handling etter artikkel 18 i denne konvensjonen og skal likeledes påse at personen får den bistand som er fastsatt i artikkel 12 nr. 1 og 2.
3. Når offerets alder er uvisst og det er grunn til å tro at offeret er barn, skal han eller hun anses for å være barn og omfattes av særskilte beskyttelsestiltak inntil hans/hennes alder er verifisert.
4. Så snart et barn uten følge er identifisert som et offer, skal hver part
  - a) sørge for at barnet blir representert ved en verge, organisasjon eller myndighet, som skal ivareta barnets beste,
  - b) ta de nødvendige skritt for å fastslå hans/hennes identitet og nasjonalitet,
  - c) gjøre sitt ytterste for å spore opp hans/hennes familie når dette er til det beste for barnet.

Å være et offer for menneskehandel innebærer å være i en situasjon der man sjelden definerer seg selv som offer etter eget initiativ overfor myndigheter eller organisasjoner. Det er flere og sammensatte årsaker til dette, og her er noen eksempler:

- Personen er ikke kjent med begrepet menneskehandel
- Personen er ikke kjent med de rettigheter et offer for menneskehandel har
- Personen føler skyld for å ha havnet i utnyttelse
- Personen føler skam over den situasjonen hun/han er i
- Personen er redd for at hun/han selv eller hennes/hans familie skal utsettes for represalier dersom hun/han ber om hjelp
- Personen tør ikke be om hjelp da hun/han er redd for å bli fengslet eller uttransportert fra landet
- Personen har utviklet et avhengighetsforhold til sin overgriper (“Stockholmsyndrom”)
- Personen mener å ha det bedre i menneskehandels-situasjonen enn hun/han hadde det tidligere (personen relaterer nåtids situasjonen til en tidligere situasjon preget av ekstrem fattigdom, arbeidsledighet, overgrep, vold, krig, flukt, eller liknende)

‘Offer for menneskehandel’ er et juridisk begrep, og ikke en egenskap, tilstand eller en attributt ved en person. Det er myndighetene som har ansvaret for å verifisere en person som et ‘offer for menneskehandel’, og det skal ikke forventes eller kreves at personen selv skal måtte føle seg som eller oppføre seg som et ‘offer’ (i betydningen totalt avhengig av hjelp og beskyttelse fra en annen part). Takknemlighet skal heller ikke kreves eller forventes (i betydningen “verdig” offer eller hjelpetrengende).

Formål med å identifisere en person som et mulig offer for menneskehandel er å:

- bidra til å stoppe/forebygge grov utnyttning
- sikre at personen får informasjon om sine rettigheter til bistand og beskyttelse
- henvise personen til rette instanser for videre spesialisert assistanse (for voksne kreves det samtykke fra personen selv)
- overholde meldeplikt til barnevernet

¹ Europarådets konvensjon om tiltak mot menneskehandel av 16. mai 2005, Fortale avsnitt 3.

4. DET NORSKE SYSTEMET FOR IDENTIFISERING OG VERIFISERING

Identifisering av mulige ofre for menneskehandel

I Norge skiller vi mellom identifisering av mulige ofre og verifisering av ofre. I Norge har ingen etat, organisasjon eller kommisjon enerett eller hovedansvar for identifisering av mulige ofre for menneskehandel. I prinsippet har alle etater, organisasjoner eller personer som får en bekymring om at en person kan være i en menneskehandelssituasjon et ansvar for å identifisere personen som et mulig offer og sette vedkommende i kontakt med ansvarlige myndigheter og hjelpetiltak. Videre kan personer identifisere seg selv som et offer for menneskehandel.

Alle som identifiseres som et mulig offer for menneskehandel skal behandles som et offer for menneskehandel (med de rettigheter og plikter dette innebærer), inntil eventuelt det motsatte er bevist. Det kreves altså ikke at en person er verifisert som et offer for at han/hun skal ha rett til bistand og beskyttelse som et offer for menneskehandel. En person som identifiseres som et mulig offer for menneskehandel har følgende rettigheter²:

- 6 mnd midlertidig arbeids- og oppholdstillatelse (Refleksjonsperiode for personer som ikke har lovlig opphold)³
- Juridisk bistand (fri rettshjelp i forkant av eventuell anmeldelse)
- Nødvendige sikkerhetstiltak (etter risikovurdering)
- Trygg bolig
- Tilpasset oppfølging (omsorg)
- Nødvendig helsehjelp
- Sosialhjelp og arbeidsrettede tiltak
- Tilpassede aktiviteter for å stimulere til selvhjelp og egenorganisering
- Trygg retur og reetablering i hjemland (hvis aktuelt)
- Mindreårige ofre har samme rettigheter som andre norske barn, uavhengig av oppholdsstatus

Verifisering av ofre for menneskehandel

En person som identifiseres som et mulig offer for menneskehandel kan verifiseres som et offer av politi og påtale, utlendingsmyndigheter eller barnevern (sistnevnte gjelder hvis personen regnes som mindreårig). Ingen av etatene har som definert oppgave å verifisere ofre for menneskehandel, og begrepet verifisering skal derfor ikke forstås som en regelstyrt oppgave. Verifiseringen skjer gjennom etatenes utføring av ordinære arbeidsoppgaver, henholdsvis behandling av arbeids-

og oppholdssøknader (UDI), vurdering av barns omsorgssituasjon (barnevernet) og avdekking og straffeforfølgning av kriminelle (politiet).

Det er viktig å merke seg at det ikke er noe krav om at politi, utlendingsmyndigheter og barnevern må komme til samme konklusjon i en vurdering av om en person er et offer for menneskehandel. De tre etatene arbeider ut fra ulikt lovgrunnlag, de har ulike formål med sine vurderinger, og ulike krav til bevis/sannsynliggjøring ved sin utførelse av en verifisering. Politiets oppgave er å etterforske og skaffe bevis for straffeforfølgelse av gjerningsmenn, UDIs oppgave er å vurdere hvorvidt en person oppfyller kriterier for arbeids- og oppholdstillatelse, mens barnevernets oppgave er å undersøke om et barn har behov for hjelpe- eller omsorgstiltak.

Politi og påtalemyndighet kan verifisere at en person er et offer for menneskehandel ved at personen anmelder forholdet til politiet, og derved får status som vitne/fornærmet i en etterforskning og straffeforfølgning av de som er involvert i menneskehandelen. Når etterforskningen er fullført og påtalemyndigheten tar ut tiltale etter straffelovens § 224 mot de siktede, kan man anse at politiets og påtalemyndighetens verifisering av offeret er fullført. Endelig verifisering skjer ved rettskraftig dom mot bakmenn.

Utlendingsdirektoratet kan verifisere en person som offer for menneskehandel ved at personen innvilges midlertidig eller varig arbeids- og oppholdstillatelse i Norge med hovedbegrunnelse at personen har vært/er i en menneskehandels-situasjon og ved oppfyllelse av ett eller flere kriterier:

- Personens tilhørighet og situasjon som offer for menneskehandel innebærer at han/hun oppfyller kriterier for asyl eller opphold på humanitært grunnlag i Norge
- Hjemlandets myndigheter ikke kan/vil beskytte personen mot videre utnyttelse i menneskehandel
- Norsk politi/påtale kan bekrefte at personen har brutt med bakmenn, at han/hun har anmeldt forholdet, at det er innledet etterforskning, og at personens tilstedeværelse i landet er nødvendig for å kunne fullføre etterforskning og iringeføring av straffesak

Barnevernet trenger ikke å dokumentere at et barn er offer for menneskehandel for å kunne iverksette tiltak etter barnevernloven. Det avgjørende vil være om barnet er utsatt for omsorgssvikt, mishandling eller har atferdsproblemer. Dersom

² I henhold til Regjeringens handlingsplan mot menneskehandel (2006-2009), kapittel 5

³ Se instruks AI2006-010 for nærmere opplysninger om kriterier og unntaksbestemmelser

et barn blir utnyttet i menneskehandel vil dette være forhold som klart vurderes som at barnet er i en omsorgssvikt- eller mishandlingssituasjon. Når barnevernet begrunner iverksettelse av tiltak med at et barn har vært, er eller står i fare for å bli for å bli utnyttet i menneskehandel, kan man anse at en verifisering har skjedd.

Det er viktig at barnevernet tar stilling til om barnet har spesielle beskyttelsesbehov. Barnevernets vurdering får betydning for valg av omsorgs- og beskyttelsestiltak, og for hvordan et tverretattlig samarbeid skal gjennomføres. Det er utarbeidet et rundskriv fra Barne- og Likestillingsdepartementet som beskriver barnevernets ansvar for barn som er offer for menneskehandel.⁴

⁴ Rundskriv Q-11/2006 B Barnevernets ansvar for barn som er offer for menneskehandel og samarbeid mellom etater

5. GENERELLE INDIKATORER FOR OFRE FOR MENNESKEHANDEL

En indikator er ett av flere holdepunkt for at en person kan være i en mulig menneskehandel situasjon. Indikatorene er de kjennetegn som kan avleses ved tolkning av observasjoner, fakta, uttalelser og annen informasjon du tilegner deg om en person.

Ikke alle indikatorer som er listet opp nedenfor er til stede i alle situasjoner som involverer menneskehandel. Tilstedeværelsen eller fraværet av den enkelte indikator eller flere kan i seg selv verken bekrefte eller avkrefte menneskehandel. Det kreves en helhetlig vurdering av personens livssituasjon. En person som får treff på flere indikatorer trenger ikke nødvendigvis å være i en menneskehandel situasjon, men kan ha andre alvorlige problemer som han/hun trenger spesialist assistanse i forhold til. For eksempel kan asylsøkere få en høy score på flere av indikatorene uten at de dermed trenger å være i en menneskehandelssituasjon. Tilstedeværelse av indikatorene bør likevel lede til ytterligere kartlegging av situasjonen personen er i, utført av de ansvarlige etater/spesialister.

Ofre for menneskehandel kan:

- **Være under tvang/forledelse/kontroll/misbruk av sårbar situasjon**
  - tro at de må arbeide eller utføre en handling for andres fortjeneste mot sin frie vilje
  - gi inntrykk av at deres bevegelser er overvåket
  - mangle kontroll over eget pass eller reisedokumenter
  - ikke kjenne adresse til egen bolig eller arbeidssted
  - tillate at andre fører ordet for dem når de selv blir adressert direkte
  - oppføre seg som om de er instruert av andre
  - ha begrenset eller ingen tilgang til nødvendig helsehjelp
  - ha begrenset eller ingen mulighet til sosial omgang
  - mangle frihet til å kontakte familie og venner
  - være ute av stand til å kommunisere fritt med andre
  - være bundet av gjeld
  - ha fått sine reisekostnader til destinasjonslandet betalt av tilretteleggere, hvilke de må betale tilbake gjennom å arbeide eller yte tjenester i ankomstlandet
  - ha tatt valg under falske betingelser eller lovnader
  - ha tatt valg i en sårbar situasjon der få andre reelle valg muligheter syntes mulige

- **Være utsatt for vold eller trusler mot egen person eller mot familie og venner**

- vise tegn på frykt eller stress
- lide av skader som synes å være forårsaket av overgrep
- lide av belastningsskader typisk for uverdige arbeidsforhold
- være disiplinert av frykt for straff
- være del av et hierarki med maktforhold mellom ofre i samme situasjon som gjør at de vanskelig kan snakke åpent om sin situasjon med andre tilstede

- **Være tvunget til å begå brudd på norske lover som en del av utnyttningen**

- vise mistillit overfor myndighetspersoner
- være truet med å bli meldt til myndighetene
- være redd for å avsløre sin oppholdsstatus
- være utstyrt med falske identitets- eller reisedokumenter

- **Yte tjenester/arbeide under uverdige forhold**

- være ute av stand til å forhandle om sine arbeidsforhold
- motta lite eller ingen betaling for utført arbeid/tjeneste
- ha ingen eller bare delvis tilgang til egen inntekt
- ha ulovlig lange arbeidsdager over lengre perioder
- være i en situasjon der de ikke har fridager
- være i en situasjon der de hyppig må forflytte seg over landegrenser og fra by til by for å yte tjenester/arbeide

- **Bli identifisert på eller i sammenheng med en lokalitet som er kjent for å være arena for utnyttning av mennesker**

- leve under uverdige boforhold
- komme fra et land som er kjent for rekruttering til menneskehandel
- bli observert på steder der ulovlig salg av tjenester eller varer ofte forekommer

Kilde: Oversatt, modifisert og tilpasset norske forhold fra United Nations Office on Drugs and Crime 2008.

Ovennevnte indikatorer kan gjelde menn og kvinner, barn og voksne, av alle nasjonaliteter og av alle etnisitets- eller gruppetilhørigheter. Indikatorene er generelle og gjelder uavhengig av hvilken type utnyttelse personen er utsatt for (prostituasjon eller andre seksuelle formål, tvangsarbeid eller tvangstjenester, herunder tigging, krigstjeneste i fremmed land eller fjerning av vedkommendes organer). Utnyttning av personer i menneskehandel kan forekomme i alle landets regioner og på en rekke arenaer. Under følger noen eksempler på arenaer og

sammenhenger hvor menneskehandel kan forekomme. Listen er ikke utfyllende og skal bare leses som eksempler:

- Gateprostitusjon
- Inneprostitusjon (leiligheter, bordeller, klubber, massasjestudio, hoteller, moteller, sauna m.m.)
- Porno i blader eller på Internet
- Pedofiliringer
- Arrangerte ekteskap
- Tvangsekteskap
- Husarbeid
- Barnepass
- Familiebedrifter
- Restaurantnæring
- Vaskebyråer
- Bilpleietjenester
- Byggenæring
- Asfalt/steinleggertjenester
- Jordbruksnæring
- Tigging
- Gateartisteri
- Gatesalg
- Vinningskriminalitet
- Produksjon og omsetting av narkotika
- Organdonasjon

Menneskehandel er et fenomen i stadig utvikling, og enhver indikator eller liste må revideres kontinuerlig for å fange opp de tiltak de kriminelle nettverk iverksetter for å tilpasse seg et marked og unngå myndighetenes kontrolltiltak. Ovennevnte indikatorer må derfor ikke regnes som eviggyldige eller uttømmende. Det kreves alltid en tolkning av personenes helhetlige livssituasjon ved identifisering av mulige ofre for menneskehandel.

6. HVORDAN IDENTIFISERE OFRE FOR MENNESKEHANDEL

Identifisering av et mulig offer for menneskehandel har som regel utgangspunkt i at man har en bekymring om at en person kan være i en situasjon der han/hun trenger hjelp. For å undersøke om personen er i en situasjon der han utnyttes for andre personers fortjeneste/vinning, kreves det at man foretar en helhetlig vurdering av den informasjon man får tilgang til gjennom observasjoner og samtale med personen.

Observasjoner

Observasjoner kan bestå i at man opplever at det er trekk ved en persons oppførsel som gir grunn til bekymring. Eksempel kan være at personen viser tegn på stress eller frykt i situasjoner der slike symptomer synes unormale. Et annet eksempel kan være at personen har en atferd som gir grunn til å anta at hun/han kan være styrt av andre personer på bekostning av vedkommendes frihet og integritet.

Observasjoner kan også bestå av mer etterprøvbare fakta som for eksempel at personen ikke har kontroll over eget pass eller reisedokumenter; at personen ikke har nøkkel til egen bolig, at personen ikke har tilgang til egen post, eller at personen stadig blir oppsøkt av personer som ikke legitimerer seg.

Observasjoner alene gir sjelden grunnlag for å kunne vurdere om en person er et offer for menneskehandel. Som regel kreves det en samtale med personen for å kunne foreta en slik vurdering.

Samtale

Før en samtale bør man tenke nøye igjennom hvorvidt en selv er i stand til å gjennomføre en god samtale, om man trenger veiledning fra eksperter i forkant av samtalen, eller om du bør henvise personen til andre personer/instanser som kan gjennomføre samtalen.

Ofre for menneskehandel kan ha vært utsatt for ekstreme påkjenninger og kan derfor lide av psykiske og fysiske traumer. Å fortelle om slike erfaringer kan oppleves smertefullt, og kan medføre sorgreaksjoner, emosjonelt stress og angst. Noen ganger møter man personen mens han befinner seg i en akutt krise, hvor typiske reaksjoner kan være alt fra apati til aggressiv og utagerende atferd. I slike situasjoner har personen ofte behov for omsorg i form av fysisk trygghet, hvile, mat og emosjonell støtte. Mer utfyllende samtaler må skje på et senere tidspunkt.

Ofre for menneskehandel har som regel sterk mistillit til myndigheter og personer som tilbyr dem hjelp. Dette er en naturlig reaksjon for en person som tidligere har opplevd å bli forledet eller lurt av andre, og som kanskje har negative erfaringer med myndighetene i hjemlandet eller andre land. Derfor er det viktig å gjøre sitt beste for å oppnå personens tillit, og vurdere nøye hvem som deltar i samtalen, hvor og hvordan den skal foregå. Man må være bevisst hvordan ens egen og andres kjønn, alder, utdanning og bakgrunn kan innvirke på samtalen. Personens egne ønsker for hvem han/hun vil snakke med, hvor og hvordan, bør så langt som mulig legges til grunn. Det er viktig å lytte til personens egen beskrivelse av opplevd trusselsituasjon, og unngå å gjøre noe som kan bidra til å forverre vedkommendes livssituasjon, selv om det legger begrensninger for kontakten med ham/henne.

Sørg for at rommet samtalen skal foregå i er av en slik art at forstyrrelser utenfra unngås. Slå av mobiltelefonen og se til at ikke uvedkommende kan komme inn og avbryte samtalen. Start samtalen med å forklare din rolle, og de forpliktelser du har i forhold til regler om opplysnings- og taushetsplikt. Forklar at du er bekymret for personen, og at det finnes muligheter for å søke bistand og beskyttelse dersom personen ønsker det. Det er viktig å formidle konkret og realistisk informasjon om hvilke rettigheter personen har, og om hvilke muligheter for bistand og beskyttelse som finnes. Det kan være nødvendig å gjenta viktig informasjon flere ganger, og stille kontrollspørsmål for å forsikre deg om at personen har oppfattet ditt budskap slik du har ment det.

Under samtalen er det viktig at du er bevisst at dine spørsmål og budskap ikke nødvendigvis ilegges samme meningsinnhold hos personen du snakker med. Det er en fordel med kulturoversetterkompetanse, og nødvendig å ta hensyn til at de færreste begreper er entydige.

For å avdekke om en person er under tvang, kan man ikke spørre direkte "Er du under tvang?" Begrepet 'tvang' er ikke entydig, og som oftest kan man ikke vente at du og personen umiddelbart deler samme forståelse av begrepet. I stedet for å spørre direkte, må man heller stille flere spørsmål fra ulike vinkler for å sikre at man kommer frem til samme forståelse hos avsender og mottaker:

- Kan du forlate boligen/arbeidsstedet når du selv måtte ønske?

- Må du be noen om lov til å oppsøke lege, frisør, butikker eller lignende?
- Har du egen nøkkel til boligen?
- Bestemmer du over post som er adressert til deg, eller er det andre som leser den?
- Får du lønn fra arbeidsgiver til egen bankkonto som bare du har tilgang til?
- Har du kjøpt SIM kort til mobiltelefon selv?
- Kan du bytte SIM kort eller telefonnummer når du selv måtte ønske?
- Bestemmer du over ditt eget pass/reisedokumenter?
- Osv.

I samtaler med ofre for menneskehandel møter man personer som har tunge historier å fortelle. Dette kan gi deg som hjelper en følelse av maktesløshet, og medføre en fare for at du reagerer med å tenke at personens problemer er så kompliserte at det ikke nytter å tilby hjelp. Husk at ikke alle spørsmål må besvares av deg, men at det finnes eksperter som har bedre oversikt over de ulike problemstillinger som skal besvares og løses. På den annen side er det en fare for at man som hjelper reagerer med å bli overivrig, og der- ved kommer i skade for å gi urealistiske løfter eller glemme personens rett til selvbestemmelse. Informasjonen du gir må være realistisk, og det er viktig at du aldri lover noe du ikke er sikker på at er mulig å holde.

Det er ikke unormalt at ofre for menneskehandel avslår tilbud om bistand og beskyttelse, og mange vil reagere med å avvise alle forsøk på samtale. Husk at det at du har vist at du bryr deg om dem, og at du har tatt deg tid til å informere om personens rettigheter og muligheter til å søke hjelp, alltid er et gode. Din informasjon kan være avgjørende for at personen vet hvor hun/han kan henvende seg når vedkommende kanskje på et senere tidspunkt ønsker bistand og beskyttelse.

For utfyllende råd og belysning av problemstillinger om samtale med ofre for menneskehandel, se for eksempel *Veileder – etikk og sikkerhet i samtale med kvinner utsatt for menneskehandel*⁵ og Anette Brunovskis rapport *Leaving the past behind? When victims of trafficking decline assistance*⁶.

Bruk av tolk

Når manglende språkkunnskaper er et hinder for god kommunikasjon, er tolk et uunnværlig hjelpemiddel.

Det skal kun benyttes kvalifiserte tolker. Bruk www.tolkeportalen.no til å gjøre deg kjent med kravene til forsvarlig bruk av tolk, og for en landsdekkende oversikt over kvalifiserte tolker med nødvendig erfaringsgrunnlag.

Når man benytter tolk i samtaler med mulige ofre for menneskehandel er det viktig å vurdere hvordan tolkens kjønn eller bakgrunn for øvrig kan ha innvirkning på samtalen. For eksempel vil noen kvinner finne det vanskelig å fortelle om seksuelle krenkelser gjennom en mannlig tolk, mens andre kanskje vil finne det lettere å snakke om prostitusjonserfaringer med menn da de oppfatter menn som mindre fordømmende. Tolk som snakker samme språk som personen og som har den samme kulturelle bakgrunn, kan gjøre at personen føler seg mer avslappet og lettere kan gjøre seg forstått. Det kan imidlertid også ha motsatt effekt: En tolk fra samme etniske gruppe kan gi personen frykt for at informasjonen man kommer med skal kunne spres i et miljø, eller frykt for fordømmelse fra en person tilhørende egen kulturkrets.

Det er derfor av grunnleggende betydning at personen du skal snakke med har størst mulig innvirkning på valget av tolk. Både personen og du må ha full tillit til tolken, og dere må sammen avgjøre hvorvidt det er best med tolking ved personlig oppmøte eller over telefon.

Taushetsplikt og opplysningsplikt

Arbeid med ofre for menneskehandel krever nøye overholdelse av vanlige regler for taushetsplikt. Ofrene kan i verste fall leve under betingelser hvor kontakt med utenforstående setter deres liv og helse i fare. Videre er det alltid en fare for at uvøren håndtering av personinformasjon kan medføre eksponering i media, noe som representerer en alvorlig personlig belastning og kan medføre en trussel mot personens sikkerhet.

For å kunne iverksette et godt hjelpetilbud til ofre for menneskehandel er tverretattlig samarbeid grunnleggende. Personen som skal bistås og beskyttes vil ha behov for en rekke tjenester fra ulike etater, og det er av stor betydning at etatene samkjører tjenestene og oppfølgingen slik at den fremstår som enhetlig og forutsigbar. De involvertes taushetsplikt kan ivaretas ved at personen selv gir samtykke til at de ansvarlige saksbehandlere får drøfte nødvendige saksopplysninger, eller ved at saken drøftes på en slik måte at personens identitet ikke kan spores. Det er alltid en fordel at

⁵ WHO, oversatt og publisert av Justisdepartementet i samarbeid med Kriesentersekretariatet 2005.

⁶ Brunovskis, Anette og Rebecca Surtees: *Leaving the past behind? When victims of trafficking decline assistance*, Fafo-report, 2007.

færrest mulig personer innen de enkelte etater får tilgang til personinformasjonen.

Straffelovens § 139 pålegger alle å varsle eller på annen måte søke å avverge alvorlige straffbare handlinger som voldtekt, utuktig omgang med mindreårige, frihetsberøvelse og handlinger hvor liv trues. Taushetsplikt, lovpålagt eller selvpålagt, begrenser ikke denne opplysnings/handleplikten.

Dersom du som hjelper kommer i en situasjon der du vil ha plikt til å varsle/avverge som nevnt over, er det alltid viktig å tilstrebe å oppnå et informert samtykke fra personen det gjelder. Forklar din opplysningsplikt, og forsøk å motivere personen til å søke hjelp på egen hånd.

Viktig å huske når personen er mindreårig

Dersom personen du er bekymret for antas å være mindreårig, gjelder din meldeplikt til barnevernet. Alle instanser og tjenester, inkludert organisasjoner og private som utfører oppgaver for det offentlige, har plikt til å melde fra til den kommunale barneverntjenesten når det er grunn til å tro at et barn blir mishandlet eller at det foreligger andre former for omsorgssvikt. Meldeplikten gjelder også selv om melderens selv søker å avhjelpe situasjonen.

Den som har mistanke om at et barn kan være offer for menneskehandel har ikke ansvar for selv å foreta ytterligere undersøkelser for å bekrefte eller avkrefte innholdet i sin bekymring. Melderens ansvar begrenser seg til å melde sin begrunnede bekymring til barneverntjenesten. Dersom det i ettertid viser seg at situasjonen var mindre alvorlig enn antatt, eventuelt at mistanken som foranlediget meldingen til barnevernet senere ble avkreftet, foreligger det ikke et brudd på taushetsplikten. Der det er mulig bør en melding til barnevernet gjøres i samarbeid med den mindreårige og/eller den mindreåriges foresatte/verge/hjelpeverge. Se brosjyren *Opplysningsplikt til barnevernet og barnevernets adgang til å gi opplysninger for ytterligere informasjon*.⁷

Det er viktig å merke seg at foreldre og slektninger kan være involvert i utnyttningen av barnet. Barn er vanligvis svært lojale overfor foreldre/foresatte. Det kan ikke forventes at barnet på eget grunnlag skal søke om å bli beskyttet mot sine nærmeste. Videre er det viktig å ta hensyn til at barn kan ha enda vanskeligere for å sette ord på sin situasjon enn voksne. Det har vist seg at barn som er i en menneskehandelssituasjon

ofte er svært tilbakeholdne med informasjon, og ofte forteller de sin historie med åpenbare feil eller usannheter. Dette skyldes ofte at historien er konstruert av andre og innlært. Det er viktig å legge til rette for at barnet føler seg trygg og ivarettatt, og pass på at barnet ikke oppfatter seg som mistenkt for å ha sagt eller gjort noe som han/hun vil bli straffet for.

⁷ Q-1094 B Opplysningsplikt til barnevernet og barnevernets adgang til å gi opplysninger, 2006

7. HVOR SKAL/KAN DU HENVISE FOR VIDERE ASSISTANSE?

Ved alvorlig bekymring for at personens liv, helse og omsorg er truet, skal du kontakte:

- **Barneverntjenesten**

Henvend deg til den kommunale barneverntjenesten, eller til barnevernvakten utover vanlig kontortid.

Se www.bufetat.no for kontaktinformasjon til din lokale barneverntjeneste.

- **Politi**

For øyeblikkelig hjelp, ring: 112

For ditt lokale politidistrikt, ring 02800

For mer informasjon, se www.politiet.no

- **Helse**

Ved behov for øyeblikkelig helsehjelp, ring 113 eller oppsøk lokal legevakst.

Ved behov for veiledning og informasjon om identifisering av ofre og hvordan man kan henvise dem til videre assistanse, kan du kontakte:

- **KOM prosjektet**

Koordineringsenheten for ofre for menneskehandel
Politidirektoratet

Hammersborggata 12

Postboks 8051 Dep.

0031 OSLO

Tel: 23 36 41 45 (kontortid)

Mob: 92 41 55 62 (kontortid)

E-post: KOM.pod@politiet.no

- **ROSA prosjektet**

Assistanse til kvinner utnyttet i prostitusjon

Storgata 11

0155 OSLO

Tel: 22 33 11 60 (døgnbemannet)

E-post: stopp.kvinnehandel@online.no

Internet: www.rosa-help.no

- **HVISK prosjektet**

Informasjon og veiledning om handel med barn
Redd Barna

Tel: 22 99 09 00 (kontortid)

Internet: www.hvisk.no

For informasjon om regler vedrørende arbeids- og oppholdstillatelse for utenlandske statsborgere, kontakt:

- **Utlendingsdirektoratet (UDI)**

Hausmannsgate 21

PB 8108 Dep

0032 Oslo

Tel: 23 35 15 00 (kontortid)

Internet: www.udi.no

For informasjon og tilbud om sosiale ytelser, arbeidsrettede tiltak og trygdeytelser for ofre for menneskehandel, kontakt:

- **NAV**

Finn informasjon om ditt lokale NAV kontor på

www.nav.no

Ved behov for informasjon om særskilte tilbud til ofre for menneskehandel, kan du kontakte følgende tiltak/organisasjoner:

- **IOM Oslo**

International Organisation for Migration i Oslo driver på vegne av norske myndigheter et program for frivillig retur og reetablering i hjemland for ofre for menneskehandel.

Storgata 10 A

PB 8927 Youngstorget

0028 OSLO

Tel: 23 10 53 20

E-post: iomoslo@iom.int

Internet: www.iom.no

- **NOAS**

Norsk organisasjon for asylsøkere

Gir informasjon om asylsøkerprosessen og individuell rådgivning og bistand til asylsøkere.

Torggata 22

PB 8893 Youngstorget

0028 OSLO

Tel: 22 36 56 60

E-post: noas@noas.org

Internet: www.noas.org

- **PRO senteret**

Landsdekkende kompetansesenter på prostitusjon. Sosial og helsefaglig tilbud til kvinner og menn som selger seksuelle tjenester.

Tollbugata 24

0157 OSLO

Tel: 23 10 02 00

E-post: prosenteret@sby.oslo.kommune.no

Internet: www.prosenteret.no

En del kommuner driver helse- og sosialfaglige tilbud til kvinner og menn med prostitusjonserfaring. Noen av disse er:

- **Kristiansand: RISK**

RISK Serviceboks 417

4604 Kristiansand

Tel: 38 17 93 00

E-post: RISK@kristiansand.kommune.no

- **Bergen: Utekontakten**

Strømgaten 10

5008 Bergen

Tel: 55 56 86 00

E-post: ukbergen@online.no

Internet: www.bergen.kommune.no/utekontakten/_ekstern/

- **Kirkens Bymisjon** driver oppsøkende arbeid på prostitusjonsfeltet i flere byer i landet. Se www.bymisjon.no for mer informasjon om de ulike tiltakene rundt om i landet.

Oslo: Nadheim

Sosialfaglig tilbud til kvinner med prostitusjonserfaring

Norbygata 45

PB 9420 Grønland

0135 OSLO

Tel: 22 05 28 80

E-post: firmapost.nadheim@skbo.no

Internet: www.bymisjon.no

Stavanger: Albertine

Sosialfaglig tilbud til kvinner med prostitusjonserfaring

Kongsgata 48

4005 Stavanger

Tel: 51 29 51 15

Internet: www.bymisjon.no

Bergen: Omsorgsbasis for kvinner

Nygårdsgaten 29

5015 Bergen

Tel: 55 32 97 70

E-post: obasen@kirkens-bymisjon-bergen.no

Internet: www.bymisjon.no

Andre aktuelle organisasjoner og instanser:

- **PION**

Prostituertes interesseorganisasjon i Norge

Postboks 6851 Sentrum

0130 Oslo

Tel: 21 98 52 71

E-post: pion@pion-norge.no

Internet: www.pion.no

- **Rådgivningskontorene for kriminalitetsofre**

Tilbud til personer som har opplevd vold eller annen kriminalitet. Rådgivning til personer som skal vitne for retten.

Regionale tilbud

Tel: 815 20 077

Internet: www.kriminalitetsofre.no

- **Kontoret for voldsoffererstatning**

Postboks 253

9951 Vardø

Tel: 78 98 95 00

E-post: post@voldsoffererstatning.no

Internet: www.voldsoffererstatning.no

- **Integrerings- og mangfoldsdirektoratet**

Bosetting, introduksjonsprogram, samfunns- og norskopplæring, tolk, mangfoldsarbeid og likeverdige offentlige tjenester.

Hausmannsgate 23-25

0031 Oslo

Tel: 24 16 88 00

Internet: www.imdi.no

- **Røde Kors**

Driver ulike tiltak for personer i vanskelige situasjoner, blant annet flyktningguide, besøktjeneste og leksehjelp.

Hausmannsgate 7

0186 Oslo

Tel: 05003

Internet: www.redcross.no

- **Arbeidstilsynet**

Arbeidstilsynet skal føre tilsyn med at virksomheter følger arbeidsmiljølovens krav. Utlendingsloven og allmenngjøringsloven gir Arbeidstilsynet ansvar og myndighet i forhold til tilsyn med lønns- og arbeidsvilkår for utenlandske arbeidstakere. Se www.arbeidstilsynet.no for mer informasjon om Arbeidstilsynets oppgaver og for en landsdekkende oversikt over kontorer og hvem som svarer på hva.

Tel: 815 48 222

- **Servicesenter for utenlandske arbeidstakere**

Felles servicesenter for utenlandske arbeidstakere i Norge med ansatte fra Politiet, Utlendingsdirektoratet, Skatteetaten og Arbeidstilsynet. Servicesenteret bistår utenlandske arbeidstakere med søknader om arbeids- og oppholdstillatelser, skattekort, D-nummer og melding til folkeregisteret.

Tøyensenteret

Hagegata 28

0630 Oslo

Åpningstid: 09.00-15.00

MER INFORMASJON OM MENNESKEHANDEL FINNER DU BLANT ANNET PÅ

Internasjonale nettsider:

www.ungift.org
www.coe.int/trafficking
www.ilo.org/forcedlabour
www.theiacp.org
www.acf.hhs.gov/trafficking
www.unodc.org
www.iom.int
www.ice.gov

Norske nettsider:

www.hvisk.no
www.rosa-help.no
www.regjeringen.no
www.stoppmenneskehandel.no
www.fafo.no
www.prosenteret.no
www.sexhandel.no
www.fokuskvinner.no
www.iom.no

Koordineringsenheten for Ofre for Menneskehandel

Vi ønsker dine tilbakemeldinger om dette verktøyet!
Send en e-post med forslag til forbedringer, kommentarer om nytteverdi eller annet til
KOM.pod@politiet.no